

Олександр Корж, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології
Олена Дубова, кандидат біологічних наук, доцент
кафедри садово-паркового господарства та генетики рослин
Запорізького національного університету

КУРС “ЕКОЛОГІЯ РІДНОГО КРАЮ” ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМІНИ СВІДОМОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Дуже своєчасним є введення до курсу навчання у загальноосвітній школі нової дисципліни “Екологія рідного краю” з першого до одинадцятого класу. Саме це дозволяє створити безперервну ланку екологічного виховання дітей, надання їм необхідних знань та формування екологічного світогляду. Основною метою курсу є формування уявлень про особливості функціонування природних і антропогенно перетворених екосистем Запорізького регіону.

Постановка проблеми. Зіткнення останнім часом людської цивілізації з екологічними проблемами загальнопланетарного масштабу вимагають негайних дій щодо оптимізації взаємин людського суспільства й природного середовища. Зараз достатньо багато уваги приділяється проблемам “екологізації” не лише різноманітних наукових дисциплін, але й нашому життю в цілому. Розуміння реальної загрози для людства від будь-яких екологічних негараздів штовхає нас як на здійснення природоохоронних заходів, так і на просвітницьку діяльність серед найширших верств населення. Особливої актуальності ця проблема набуває при реалізації основного права людини, визначеного Конституцією України (стаття 50), – права на безпечне для життя і здоров’я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [4, 10].

Мета статті. Дослідити підготовку дітей до природоохоронної діяльності у Запорізькому регіоні, надзвичайно перетвореному як високим ступенем індустріалізації, так і звично розвинутим сільським господарством.

Виклад основного матеріалу. Згідно з сучасними поглядами на розвиток ноосфери, остання не вичерпується духовною складовою, а розум людини реалізує себе як мислячий та як діючий. На початку ХХІ століття спостерігається суттєвий вплив матеріальної сторони ноосфери не лише на біосферу, а й на саму людину – зараз життя демонструє не лише міць розуму, але й хибність його також. Науково-технічний розвиток головним орієнтиром свого руху бере лише користь, залишаючи поза увагою істину, красу, добро [3, 13].

Століттями складався філософський підхід, що людина є царем природи і, як наслідок,

формувався споживацьке ставлення до останньої. Однією з передумов цього була гносеологічна основа всього природознавства [6, 14]. Найважливішим принципом побудови сучасної системи знань про природу стає принцип універсалізму останньої – це, як наслідок, передбачає також універсальність способів пізнання світу. Принцип універсалізму формує індуктивний метод – оскільки природа є універсальною, отримання знання про будь-який клас явищ можливе шляхом розширення знання про одного представника цього класу на весь клас явищ. Звідси випливає необхідність експерименталізму – сукупності повторних спостережень за певним об’єктом для більшої реалістичності уявлень про весь клас відповідних явищ. Завершальним компонентом всієї низки механізмів пізнання можна вважати принцип редукціонізму – розчленування й дослідження компонентів складної системи для кращого розуміння функціонування останньої.

Описання та систематизація явищ природи, які спираються на означені наукові принципи, дозволили побудувати достатньо просту та зрозумілу картину світу, велику кількість феноменів якого звели до кількох основних положень, що реалізуються через закони [6, 29]. Наслідком цих тенденцій можна вважати споживацький настрій, накопичення аналітичних знань про природу та повну прагматичність існуючої освіти, враховуючи й екологічну, що ніяк не сприяє подоланню природоруйнівних настроїв сучасної людини – виникає необхідність укорінних змінах філософії та методології освіти [1, 52].

За поглядами Г.Б. Марушевського [4], у Новий час сформувалися дві тенденції у ставленні до природи: утилітарний, споживацький підхід до

КУРС “ЕКОЛОГІЯ РІДНОГО КРАЮ” ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМІНИ СВІДОМОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

експлуатації природи в житті та сентиментально-романтичне ставлення до природи в поезії й літературі – з останнім пов’язані поява й розвиток природоохоронного руху. Водночас, виникає необхідність зміни поглядів на навколишнє середовище від позиції джерела задоволення наших потреб до розуміння, що воно є єдиною передумовою нашого нормального існування. Досягти останнє можливе лише у випадку зміни свідомості й світогляду не окремих особистостей, а цілого покоління громадян.

Одним із загальнонавчальних завдань середньої школи визнано зміну стереотипів мислення, переоцінка цінностей у свідомості учнів. Тому в еколого-просвітницькій діяльності особливе місце повинна займати саме система середньої освіти, можливості якої вичерпані далеко не повністю. Незважаючи на те, що майже за всіма шкільними дисциплінами можлива певна підготовка дітей до природоохоронної діяльності, особливо на природничих дисциплінах, виникає потреба формуванні цілісного систематизованого уявлення про особливості функціонування природного середовища та місце людини в ньому. Особливої актуальності подібні підходи набувають у Запорізькому регіоні, надзвичайно перетвореному як високим ступенем індустріалізації, так і звично розвинутим сільським господарством.

Запорізький край формувалася в історичному плані як дуже специфічний осередок волі та свободи завдяки відсутності тривалий час кріпосного права, існуванню козацтва – на о. Хортиця у XVIII столітті розташовувався адміністративний та військово-політичний центр Запорізької Січі. Справжнім перетворенням для Запоріжжя стало будівництво первістка плану ГОЕЛПРО – Дніпрогесу, який повинен був, з одного боку, забезпечити судноплавство по всій довжині Дніпра, а з іншого – надати молодій державі такий необхідний електричний струм. Мало-хто в ті часи навіть замислювався про можливі наслідки подібного бурхливого розвитку.

Сучасне Запоріжжя є одним з найбільших промислових центрів України, який розташований на лівому і правому берегах р. Дніпро. Загальна площа території міста становить близько 236 км². Запоріжжя є крупним виробником високоякісних сталей, кольорових металів, феросплавів, абразивної продукції, силових трансформаторів, різноманітного устаткування, легкових автомобілів. Найбільш питому вагу в обсязі виробництва промислової продукції мають підприємства важкої індустрії (70 – 75%), машинобудування і металообробки (10 – 15%), харчової та переробної промисловості. У місті

працюють підприємства загальнодержавного значення: ВАТ Запорізький металургійний комбінат “Запоріжсталь” (ВАТ “Запоріжсталь”), ВАТ “Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат” (ВАТ “ЗалК”), ВАТ “Мотор Січ”,

ВАТ “АвтоЗАЗ”, казенне підприємство “Запорізький титано-магнієвий комбінат” та інші.

Поєднання достатньої кількості водних, енергетичних ресурсів, наданих будівництвом Дніпрогесу, та розвинена залізнична мережа на шляху між Донбасом як поставником вугілля та Кривбасом як поставником залізної руди зумовило зосередження в межах Запоріжжя найпотужнішого промислового комплексу важкої та кольорової металургії. Питання про очищення викидів тривалий час навіть не підіймалося – наслідком стало формування смогу південноукраїнського типу. Перші очисні споруди на “Запоріжсталі” – головному джерелі забруднення всього регіону – з’являються лише з 1970 року.

Не менших проблем додало й сільське господарство – упродовж 1950 – 60 років було безпідставно розорано понад 100 тис. га малопродуктивних природних угідь та степових земель у Запорізькій області. Це автоматично викликало порушення екологічно оптимального співвідношення між площами рілля, лук, лісів, водойм та інших природних угруповань. Природне середовище втратило здатність до саморегулювання та самовідновлення – надзвичайного розвитку набули ерозійні процеси. В північній частині області, до якої належить й місто Запоріжжя, через наявність щільної мережі заплав річок та балок переважає водна ерозія. Поширені в цій місцевості звичайні чорноземи виявилися змитими майже на 40% всієї площі.

До XVIII, а на півдні навіть до початку XIX століття, в нашому регіоні переважав цілинний степ. Степові рослини ковило-різнотравних угруповань у ті часи були настільки високими, що навіть не було видно свійських тварин на пасовищі. Значна частка території області була вкрита чагарниковими заростями зі степової вишні, терену, шипшини тощо. В заплавах річок спостерігалися також і невеличкі лісові ділянки переважно з дуба, широколистяних порід, місцями з домішками сосни. Найбільшим заплавленим лісом всієї степової України був відомий практично усім так званий “Великий луг”, який тягнувся Дніпром від острова Хортиця до гирла річки Бузувлук (довжина його складала близько 110 км при ширині від 3 до 20 км) [2, 106].

Місцеві екосистеми виявилися доволі вразливими до подальших непередбачуваних втручань людини. Наслідки необґрунтованих

КУРС “ЕКОЛОГІЯ РІДНОГО КРАЮ” ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМІНИ СВІДОМОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

підходів до землекористування відразу ж позначилися на стані ландшафтів регіону в цілому. Вже наприкінці XVIII – на початку XIX століть майже ніде вже не залишилося бобрів, оленів, тарпанів та інших видів. Значна кількість суто степових видів (дрохва, стрепет, великі копитні, деякі комахи і навіть рослини) зникли остаточно або перейшли до стану зникаючих.

Так, менше ніж за сто років майже непомітно для себе людина перетворила квітучий край на цілу низку відкритих проблем. Не останнє місце в цьому переліку займає проблема культурного та екологічного виховання населення, особливо – молоді. Багато хто не розуміє, що придатний для нормального споживання стан довкілля залежить і від нас самих – від нашого ставлення до природи. Засмічуючи залишки природних ділянок, знищуючи рідкісні рослини тощо, ми киваємо головою в бік Запоріжсталі зі словами “Та вони знищують значно більше”. Але жодний захід не дасть очікуваних позитивних результатів, якщо ми “однією рукою” будемо захищати, а “іншою” руйнувати природу.

Наш запорізький вчений Ю.Ф. Новиков [5, 59] у своїй книзі “XXI – стати чи не бути” говорить наступне. Ми, хоч це й дуже погано, в принципі можемо спокійно прожити, не прочитавши жодного рядка Льва Толстого чи Шекспіра, і, власне кажучи, більшість людей добре обходиться без класиків світової літератури, живопису тощо. Убогість духовного змісту дозволяє жити в сучасному суспільстві не гірше, ніж ті, хто добре знайомий з образами Річарда Третього або Анни Кареніної. А ось первісна людина не могла дозволити собі подібної некультурності. В суспільстві, де вона існувала, всі до одного займалися, наприклад, художньою самодіяльністю. Більше того, в ті часи остання була так само обов’язковою, як сучасне відвідування школи. Взагалі, вона заміняла собою цю школу. Якщо людина хотіла жити, а випадків самогубства в далекому минулому, ймовірно, не було, вона повинна була дуже чітко засвоювати жорсткі правила поведінки в своєму світі та неодмінно виконувати їх. Всі форми первісного мистецтва були за змістом шкільними підручниками, які треба було вивчати найсумлінніше і, слід передбачати, що серед наших предків невстигаючих не було. Ті, що не встигали, довго не жили.

Висновки. Як це не дивно, але зараз перед людиною так само постає проблема навчання – своєрідного “екологічного лікбезу”. Тому дуже своєчасним є введення до курсу навчання в загальноосвітній школі нової дисципліни “Екологія

рідного краю” з першого до одинадцятого класу. Саме це дозволяє створити безперервну ланку екологічного виховання дітей, надання їм необхідних знань та формування екологічного світогляду.

Основною метою курсу є формування уявлень про особливості функціонування природних і антропогенно перетворених екосистем Запорізького регіону. Серед завдань курсу окремо слід зупинитися на наступних:

- поглиблення знань учнів про довкілля, екологічні фактори та їх взаємодію;
- активізувати пізнавальну та дослідницьку діяльність учнів;
- вироблення норм поведінки в природі, властиві сучасній цивілізованій людині;
- формування в учнів ставлення до природного середовища як до найбільшої цінності людства.

Програма з предмету “Екологія рідного краю” передбачає для початкової школи 34 години, для основної та старшої – 35 годин; 1 годину на тиждень [7, 4]. Матеріал між різними класами розподілено таким чином, щоб уникнути безпосередніх повторів, а в разі необхідності викладення нових підходів чи розгляданні певних явищ під іншим кутом, спиратися на раніше отримані знання. Передбачається широке отримання знання. Передбачається широке застосування уроків-екскурсій, конкурсів, практичних і лабораторних робіт, що значно краще дозволить познайомитися з природою Запорізького краю.

1. Долматова Н.В. и др. *Принцип священности жизни и экологическое образование// Творческое наследие В.И. Вернадского и современность.* – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – С. 51 – 53.

2. Кириков С.В. *Промысловые животные, природная среда и человек.* – М.: Наука, 1966. – 347 с.

3. Литвинцева А.В. *Пространство ноосферы и дух коэволюции// Творческое наследие В.И. Вернадского и современность.* – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – С. 13 – 15.

4. Марушевський Г.Б. *Базові принципи екологічної етики: методологічний аналіз/ Автореферат дис. на здобуття ... к. ф. н. – К., 2001. – 20 с.*

5. Новиков Ю.Ф. *XXI – стать или не быть.* – Запорожье: ЗГУ, 1999. – 695 с.

6. Плюснин Ю.М. *Проблема биосоциальной эволюции.* – Новосибирск: Наука, 1990. – 240 с.

7. Програма з курсу “Екологія рідного краю”: 1 – 11 класи загальноосвітніх навчальних закладів. – Запоріжжя: Прем’єр, 2006. – 68 с.